

F A K T Y, P R O B L E M Y, O M Ó W I E N I A

DANUTA ŻYCZYŃSKA-CIOŁEK
Instytut Filozofii i Socjologii PAN

**DANE JAKOŚCIOWE W NAUKACH SPOŁECZNYCH
— ARCHIWIZACJA I PONOWNE WYKORZYSTANIE**

Relacja z konferencji
„Sociological Qualitative Data as Testimonies
of Their Time and Documents of the Discipline”
Instytut Filozofii i Socjologii PAN
Warszawa, 5–6 grudnia 2013 r.

W przeciwieństwie do wielu krajów Europy Zachodniej, w których archiwizacja i ponowne wykorzystywanie danych jakościowych z badań społecznych ma już wieloletnią tradycję, w Polsce zagadnienia te nie są dobrze znane. Od 2003 roku działa wprawdzie Archiwum Danych Społecznych, jednak gromadzi ono wyłącznie dane ilościowe (z badań sondażowych)¹. Na przełomie 2012 i 2013 przy Instytucie Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk powstało Archiwum Danych Jakościowych, które ma wypełnić tę lukę. Konferencja, którą tu przypominę, była pierwszym publicznym wydarzeniem zorganizowanym przez zespół Archiwum i okazją do wielowątkowej dyskusji, dotyczącej między innymi aspektów etycznych, prawnych i praktycznych archiwizowania i udostępniania danych z badań jakościowych, pożytków i potencjalnych zagrożeń z tym związanych, odmiennych sposobów rozumienia danych przez przedstawicieli poszczególnych dyscyplin i nurtów badawczych.

Adres do korespondencji: dzyczynska-ciolek@ifispan.waw.pl

¹ Kierownik ADS, Marcin Zieliński, obecny był na omawianej konferencji i podzielił się swoimi doświadczeniami oraz przekonaniem o wartości archiwizowania danych z badań społecznych.

W spotkaniu wzięli udział badacze z Polski, Wielkiej Brytanii, Irlandii, Węgier, Ukrainy i Czech, reprezentujący różne dyscypliny — przede wszystkim socjologię, historię, antropologię i etnologię. Zaprezentowano dziewiętnaście referatów, odbyły się także dwie sesje panelowe.

Konferencja rozpoczęła się od prezentacji archiwów danych jakościowych, działających w Wielkiej Brytanii, Irlandii i Republice Czeskiej. Wystąpienia te unaoczniły zebranym odmienność podejść do archiwizowania i ponownego wykorzystywania danych jakościowych w różnych krajach Europy. Libby Bishop z UK Data Archive na Uniwersytecie Essex opisała archiwizację danych jakościowych prowadzoną w tej instytucji od 1994 roku. Dziś to archiwum posiada w swych zbiorach 223 kolekcje danych jakościowych (lub mieszanych, jakościowo-ilościowych). UK Data Archive prowadzi działalność edukacyjną i promuje działania archiwizacyjne w nauce. Stają się one systematyczną praktyką również pod naciskiem polityki grantowej. Trudno bowiem uzyskać publiczne finansowanie badań bez wykazania orientacji w zarchiwizowanych zbiorach danych na podejmowany temat i bez deklaracji przekazania do archiwum danych pozyskanych w finansowanym projekcie.

Libby Bishop zarysowała w swoim referacie także zagadnienia etyczne i prawne, które później powracały w dyskusjach podczas konferencji, a mianowicie: czy zgoda na archiwizację danych, wyrażana przez uczestników badań, może rzeczywiście być uważana za „zgodę poinformowaną”, skoro dotyczy przyszłego wykorzystania tych materiałów w nieznanym celu? Czy anonimizacja obniża jakość danych? Czy archiwizacja niesie ze sobą ryzyko nadużycia danych przez późniejszych użytkowników i jak można temu zapobiegać? Czy brak archiwizowania danych może być postrzegany jako postępowanie nieetyczne, naruszające zobowiązania badacza wobec społeczności akademickiej, państwowych sponsorów dystrybuujących publiczne fundusze i uczestników badania, których głos powinien być słyszalny?

Ruth Geraghty z działającego od 2008 roku Irish Qualitative Data Archive opowiedziała między innymi o pracy zespołu tego archiwum, mającej na celu stworzenie „społeczności użytkowników”, czyli zachęcenie badaczy do planowania archiwizacji danych już na wstępnym etapie badań oraz do sięgania po zasoby archiwalne zamiast replikowania badań, które zostały już przeprowadzone. Z kolei Tomáš Čížek z Czech Social Science Data Archive przedstawił sytuację panującą w Czechach, gdzie archiwizowanie danych z badań nie tylko nie jest przyjętym zwyczajem, ale napotyka przeszkody prawne w postaci restrykcyjnych przepisów o ochronie danych osobowych. Temat uregulowań prawnych, rozpatrywany w polskim kontekście, powrócił w późniejszym wystąpieniu Katarzyny Andrejuk (IFiS PAN). Skupiła się ona na dwóch aspektach prawnych archiwizacji: ochronie praw autorskich (osobistych i majątkowych) autorów zbioru oraz ochronie danych osobowych respondentów i rozmówców.

W kolejnej sesji Natasha Mauthner (University of Aberdeen) i Barbara Markowska (Collegium Civitas) poruszyły zagadnienia genezy idei archiwum

i dzielenia się danymi. Zwróciły także uwagę na różne aspekty perspektywy performatywnej: wpływ archiwizowania danych na przekształcenia rzeczywistości społecznej, na praktykę badawczą, relacje między uczestnikami procesu badawczego. Mauthner podkreśliła, że metody badawcze także mają swoje „życie społeczne” i mogą wpływać na rodzaj wytworzonych danych. Jej zdaniem, należałoby rozważyć możliwość archiwizowania materiałów związanych z przebiegiem całego procesu badawczego — relacji ze spotkań zespołu, notatek terenowych i innych dokumentów dotyczących „praktyki produkcji danych”, także koncepcji zarzuconych w trakcie realizacji projektu. Archiwizacja taka umożliwiałaby refleksję nad stosowanymi metodami badawczymi i innymi okolicznościami wpływającymi na kształt badania.

W sesji panelowej zatytułowanej „Możliwości i ograniczenia wtórnego wykorzystania danych jakościowych” wzięli udział przedstawiciele różnych dyscyplin: socjologowie (Izabella Bukraba-Rylska z IRWiR PAN i Janusz Mucha z Akademii Górniczo-Hutniczej), historycy (Robert Traba z CBH PAN w Berlinie i Marcin Kula z Uniwersytetu Warszawskiego) oraz antropolog (Tomasz Rakowski z Uniwersytetu Warszawskiego). Dyskusja koncentrowała się wokół dwóch tematów: sposobów definiowania danych i źródeł w różnych naukach społecznych i humanistycznych oraz relacji pomiędzy „częścią” a „całością”, czyli między danymi czy źródłami a całokształtem badanej rzeczywistości. Poruszono między innymi zagadnienie zawężania pojęcia danych i ograniczania go przez socjologów przede wszystkim do wypowiedzi czy zachowań, traktowania danych jako „metafory” (medium reprezentującego pewne znaczenia). Podkreślono wagę osobistego doświadczenia terenowego w badaniach antropologicznych, w trakcie których badacz rejestruje w postaci *head notes* wiele informacji, nierzadko ulegających zniekształceniu w późniejszym procesie tekstualizacji. Poruszono zagadnienie wyboru źródeł w analizach historycznych i ich dopasowania do stawianych pytań badawczych. Wskazano, że praktykowanie interdyscyplinarności pomaga stawiać odmienne pytania tym samym źródłom.

Drugi dzień konferencji rozpoczął się od panelu „Etnograficzne powroty do klasyków”. Uczestniczyli w nim Anna Engelking i Maria Wieruszewska z IFiS PAN, Aleksander Posern-Zieliński i Łukasz Kaczmarek z Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Karolina Bielenin-Lenczowska i Michał Łuczewski z Uniwersytetu Warszawskiego. Opowiedzieli oni o swoich badaniach, przeprowadzonych w miejscowościach, które były wcześniej terenem działania polskich klasyków badań społecznych — Józefa Obrębskiego, Kazimierzy Zawistowicz-Adamskiej, Franciszka Bujaka. Dyskutowano o korzyściach, jakie uprawianie „etnografii powrotowych” przynosi poszczególnym badaczom, ale także dyscyplinie jako całości. Punktem odniesienia do rozmowy był tekst Michaela Burawoya *Revisits: An Outline of a Theory of Reflexive Ethnography*²,

² „American Sociological Review” 2003, t. 68, s. 645–679.

poświęcony rewizytom etnograficznym. Komentująca sesję Elżbieta Tarkowska (Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej) wskazała, że rewizyty są powszechną praktyką w naukach społecznych, a ich naczelnym motywem jest badanie ciągłości i zmiany, chęć zadania „teraźniejszych pytań” dawnemu terenowi. Drugi z komentatorów, Antoni Sułek (Uniwersytet Warszawski), wskazał z kolei trzy metodologiczne powody archiwizowania danych jakościowych. Pierwszym z nich jest potrzeba dokumentowania żmudnego i niepozbawionego błędów czy ślepych uliczek procesu wypracowywania koncepcji naukowych. Drugi argument — przytoczony za Melvinem Kohnem — wiąże się z przekonaniem, że problemy napotymane w trakcie badań, na przykład trudności z dostępem do danej społeczności, są także częścią badanego zjawiska i pomagają je wyjaśnić. Z kolei rejestracja recenzji i ech prasowych dotyczących badań pozwala śledzić ich recepcję i wpływ społeczny.

Podczas kolejnej sesji Justyna Straczuk i Piotr Filipkowski zaprezentowali nowo powstałe polskie Archiwum Danych Jakościowych. Przedstawili założenia towarzyszące tworzeniu Archiwum: ma ono być miejscem przechowywania i upowszechniania zarówno zbiorów z historycznych, paradygmatycznych dla polskiej socjologii i antropologii badań jakościowych, jak i danych z wybranych badań realizowanych po 1989 roku i współcześnie. Działalność Archiwum ma służyć także celom edukacyjnym oraz pogłębianiu refleksji nad historią badań społecznych, rozwojem metod badawczych czy zmiennością warsztatu badawczego. Pierwszy zbiór, który w grudniu 2013 roku był przygotowywany do udostępnienia, to „Badania stylu życia prof. Andrzeja Sicińskiego z lat 1976–1980”. Obecnie — w 2015 roku — w zbiorach archiwum znajdują się także: „Biografia a tożsamość narodowa” (zbiór wywiadów prowadzonych w latach 1992–1994 w ramach badań prowadzonych w Katedrze Socjologii Kultury Uniwersytetu Łódzkiego) oraz „Strategie życiowe robotników w nowym polskim kapitalizmie. Kolekcja Adama Mrozowickiego”. Kolejne kolekcje są opracowywane i przygotowywane do udostępnienia. Wśród nich jest między innymi zbiór pilotażowych wywiadów biograficznych przeprowadzonych w 2014 roku przez pracowników IFiS PAN z wieloletnimi respondentami Polskiego Badania Panelowego POLPAN, mającego charakter ilościowy.

Żywą dyskusję wywołała problematyka anonimizacji danych, poruszona w wystąpieniu Kai Kaźmierskiej (Uniwersytet Łódzki), poświęconym archiwizacji autobiograficznych wywiadów narracyjnych. Referentka wyraziła swój ambiwalentny stosunek do rodzącego się „przymusu archiwizacji wszystkiego”. Z jednej strony materiały z badań społecznych z czasem nabierają wartości historycznej, z drugiej prośba o podpisanie zgody na wywiad i archiwizację rodzi problemy metodologiczne i może ograniczać dostęp do pewnych tematów. Zwróciła też uwagę, że brak pisemnej zgody na wywiad czy archiwizację nie oznacza braku „moralnego kontraktu” między osobami zaangażowanymi w badanie. W dyskusji odniesiono się do poruszonego w wystąpieniu podejścia do transkrypcji wywiadów jako do tekstów kultury, oderwanych od konkret-

nej osoby. Rozmawiano też o trudnościach z oddzieleniem danych od osoby w badaniach etnograficznych.

Problemom etycznym poświęcony był w całości referat przygotowany przez Izabelę Ślęzak i Jakuba Niedbalskiego (Uniwersytet Łódzki). Przedstawili oni trudne kwestie, przed jakimi staje badacz mający do czynienia z osobami, które nie mogą świadomie wyrazić zgody na uczestnictwo w badaniu, bądź podejmujący się eksploracji trudno dostępnych obszarów życia społecznego.

W trakcie konferencji przedstawiono wiele przykładów konkretnych praktyk — polskich i zagranicznych — związanych z archiwizowaniem i ponownym wykorzystywaniem danych z poszczególnych projektów badawczych z dziedziny socjologii, historii mówionej, politologii. Ich szczegółowe omówienie nie jest tu możliwe. Szkoda, że na konferencji zabrakło reprezentantów polskiego Archiwum Akt Nowych. Zdeponowano w nim na przykład kilkanaście tysięcy pamiętników, ocalonych z liczącego 900 tysięcy rękopisów zbiorów Towarzystwa Przyjaciół Pamiętnikarstwa, który uległ zniszczeniu w latach dziewięćdziesiątych. Przypomnienie dramatycznych losów tej kolekcji mogłoby przyczynić się do rozwoju debaty nad celowością i metodami archiwizacji społecznych danych jakościowych w Polsce — debaty, której nowy etap został rozpoczęty wraz z utworzeniem ADJ i zorganizowaniem prezeń przedstawionej tu konferencji.